

KOZÁK GYULA

SZERVEZETEK AZ 1956-OS FORRADALOMBAN

Döntő fontosságú, hogy a politikai vezéri pozícióra minden esetben csakis olyan személyek tekinthetők alkalmasnak, akik a politikai harcban választottak ki, mert lényegét tekintve minden politika harc.
(Max Weber)

Az 1956-os magyar forradalom számtalan csodája közül az egyik a forradalom napjai alatt létrejött szervezetek fantasztikus hatékonysága és egyrészt a szervezetszociológia minden törvényét betartó, illetve bizonyító operativitása, másrészt az azokat cáfoló gyors kifejlődése és életképessége volt. Az október 23-a és november 4-e közötti tizenhárom nap alatt az élet szinte minden területén létrejöttek azok a szervezetek, amelyek mind a normális polgári élet gyakorlásához, mind pedig a forradalom folytatásához elengedhetetlenek voltak.

Elsőként azokra a kérdésekre kell választ adnunk, hogy kik is voltak azok, akik e szervezeteket létrehozták és működtették, milyen motivációk alapján viselkedtek – a mából tekintve – hallatlanul célirányosan, racionálisan, miért tudtak vállalkozni a történelem által kitűzött feladatok teljesítésére, és honnan tudták, hogyan kell helyesen cselekedni.

Mindenekelőtt a *motiváció* az, amely a legáltalánosabb, de a legelfogadhatóbb választ adja a fenti kérdésekre. Ahhoz, hogy egy ember vagy egy embercsoport teljesítménye eredményes, sikeres legyen, a feladattal kapcsolatos minél mélyebb és erősebb *involválódásnak* kell meglegnie. A motiváció a forradalom szereplői esetében olyan önmegegerősítő tényező volt, amely a rendkívüli történelmi körülmények között igen koncentráltan, mintegy a személyiség lényegeként jelent meg. Akik a forradalom ideje alatt valamilyen organizációt hoztak létre, vagy ilyenben tevékenykedtek, azok teljes személyiségükkel, teljes létükkel, addigi teljes életük minden tapasztalatával fordultak a feladat sikeres megoldása felé. Számukra nem volt szükség semmilyen kiképzésre, pszichológiai tréningre, oktatásra, a feladat a maga konkrét megjelenésében olyan kihívást jelentett, hogy arra a személyiség rejtett tartalékaiból lehetett választ adni. S aki a legjobb választ adta, az (többnyire) a szervezetek vezetői közé került, mert azok, akik a szervezetek vezetőit választották, a kiélezett, egyedi történelmi pillanatban felismerték, hogy ki alkalmas a feladat megoldására.

A rövid idő, amely alatt a forradalom lezajlott, kizárta, hogy a szervezetszociológia által sokszor leírt érdekharcok bekövetkezzenek. Ez a megállapítás többnyire egyaránt érvényes csoporton belülre és a csoportközi viszonyokra. Természetesen nem állítom azt, hogy ilyen harcok egyáltalán nem voltak, de nem ez volt a jellemző a forradalom alatti szervezetekre. A forradalom rövid időszakában a szervezetek közötti együttműködés rendkívül sikeres és so-

katlanul összehangolt volt. Nagyon ritka volt a rivalizálás, annál jelentősebb és jellemzőbb volt a kollaborációs hajlam.

Szintén a szervezetszociológiai alapelvekkel ellentétben a legtöbb szervezet rendelkezett altruista vonásokkal, ami a forradalom mámorának (is) köszönhető volt, de köszönhető volt annak is, hogy az altruista megnyilvánulások tulajdonképpen a saját szervezet sikeres tevékenységét is segítették. Hatalmas tartalékot jelentett a szervezetek működésének sikerességében, hogy a többi szervezet nem riválisként, hanem partnerként jelent meg, még akkor is, ha feltételezhetjük, hogy később keletkeztek volna konfliktusok, s a forradalom szervezetei is rátertek volna a normális, a szervezetekre mint olyanokra jellemző működési módra.

A szervezetek sikeres működésének másik feltétele a világos és egyértelmű cél. Ez a cél a forradalom napjaiban könnyen megfogalmazható, a kevésbé iskolázottak számára is érthető volt, s jelentős emocionális tartalomhánnyal rendelkezett. Eszmék materializálódtak, s nagyon is materiális célok kerültek eszmei köntösbe. A szabadság a korábbi, elnyomó hatalom kiűzését, a szovjet csapatok kivonását jelentette, tehát a szabadságésszme könnyen lefordítható volt racionális aktusra. De fordítva is igaz: a gyárak munkásigazgatásának igénye mint látványos és érthető tevékenység könnyen áttemelődött az elvont igazságosság szférájába.

Ha emberek jelentős csoportjai számára létezik egy könnyen megfogalmazható közös érdeken alapuló cél, akkor ezeknek a csoportoknak az együttműködése sikeres lesz. Kisebbségi, a forradalomnál jelentéktelenebb esetekben is számos példát találhatunk erre. Például árvizek vagy más természeti katasztrófák esetén egyetlen közös cél a katasztrófa, illetve a katasztrófa okozta károk elhárítása, enyhítése, a veszélybe került emberek és javak mentése. Ilyenkor (többször átmenetileg) megszűnnek az embercsoportok közötti ellentétek, s például egy-egy faluban, ahol a katolikusok és a protestánsok korábban még köszönőviszonyban sem voltak egymással, közösen lépnek fel a veszély ellen, mentik embertársaikat, építik a gátat. Ameddig a veszély fennáll, addig a korábbi konfliktusok mintegy zárójelbe kerülnek, ameddig a közös cél sokkal erősebb kohéziós erő, mint azok az ellentétek voltak, amelyek elválasztották őket egymástól, addig számítani lehet a kollaborációra, de még az őszinte szolidaritásra is. A veszély elmúltával azonban visszatér az élet a régi kerékvágásba, s minden a korábbi forgatókönyv szerint folytatódik. Kivéve azokat a változásokat, amelyek éppen a közös cselekvés során enyhítették vagy erősítették a korábbi konfliktusokat.

Harmadik okként a komplexitásról kell szólnunk. Minél komplexebb egy feladat, minél inkább igényel előzetes információkat, a megvalósításhoz pedig bonyolult következtetéseket, annál nehezebben találja meg egy szervezet sikeres működésének a feltételeit. Mindaddig, amíg a forradalom zajlott, és a munkástanácsok, valamint a fegyveres csoportok esetében az utóvédharcok folyamán is, egy igen kevésbé komplex feladategyüttesről beszélhetünk. Az egyes szervezeteken belül pedig nagyon egyszerű lépésekre lehetett lebontani a feladatokat, s ezek az egyszerű lépésekre redukált feladatok jól illeszkedtek az ideákhoz, a korábban említett egyszerű célokhoz.

A szervezetek vezetőinek nem maradt más feladatuk, mint élni a forradalom kínálta lehetőséggel. Az egyszerű feladatokat olyan nyelven kellett megfogalmazni, amely lehetővé tette a könnyű azonosulást, s az egyes feladatok teljesítéséhez meg kellett találni az alkalmas személyt. Ez utóbbi sem jelentett különösen nehéz feladatot, mert a ritka történelmi pillanatban kellő számú jelentkező akadt. A szervezet tagjainak folyamatos kontrollja jelentősen megkönnyítette a szervezetek vezetőinek döntéseit, ugyanakkor a feladatokra kiválasztott embereket ez az állandó (csoporton belüli) kontroll tovább sarkallta, motivációjukat tovább erősítette.

Szólnunk kell az inerciáról is. A forradalom szervezeteinek egy része (egy igen jelentős része) olyan szervezet helyébe lépett, amely már korábban is létezett, csupán a célt kellett

megváltoztatni (másként megnevezni), funkcionálisan viszont nem kellett jelentősen eltérni a korábbi működési rendtől. Ha tovább tartott vagy győzött volna a forradalom, akkor az inercia nagyon hamar megszűnt volna, de a rövid forradalmi időszakban ez bőven elegendő volt a működés sikerességéhez. Már korábban is létezett szervezetek voltak például a tanácsok, amelyek helyébe a forradalmi bizottságok, az üzemi menedzsment és a tulajdonos állam helyébe pedig a munkástanácsok léptek.

A szervezetek egy másik része nagyon hasonlított valamely olyan, korábbi szervezethez, amelynek résztvevői az új szervezetben is tevékenykedtek, a funkciók, a rend, az üzemszerűség feltételeihez szükséges cselekvésmód mintái ismertek voltak számukra, így azoknak csak egy részét kellett mással helyettesíteniük. Ilyen szervezet volt például a nemzetőrség, a felkelőcsoport. Ezek a katonaságra hasonlítottak. Igaz, elvtárs helyett bajtársnak kellett szólítani egymást, nem volt igazi egyenruha, de a rendbeliséget azonnal deklarálták valamilyen igazolványfélével és karszalaggal, ami az összetartozást, az egyívásúságot volt hivatva kifejezni. A mi-tudat különösen a katonai-félkatonai szervezetekben jött létre rendkívül gyorsan, ami egyben a másoktól való elkülönülést is jelentette.

A pártok esetében hasonló volt a helyzet, hiszen egyrészt a régi pártok funkcionáriusai még erejük teljében voltak, másrészt azok, akik új pártba kerültek, új pártot alakítottak, korábban a kommunista pártban pártserű körülmények között szereztek tapasztalatot a pártbeli munkáról. Az inercia az ő esetükben is működött.

A legkisebb inerciájuk azoknak a szervezeteknek volt, amelyek nem rendelkeztek előkép-pel, amelyeknek nem volt múltjuk. Az ő esetükben az analógia segített. Ilyen lényegében előzmények nélküli szervezkedés volt a Politikai Foglyok Országos Szövetsége vagy a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága, illetve Tanácsa. Ezek a szervezetek a leginkább hozzájuk hasonló, a tagok és vezetők által ismert szervezetek tapasztalatait hasznosították (például a pártokét vagy a hivatásrendi szervezetekét).

Szervezetnek nevezünk minden olyan formális, illetve informális, félformális csoportosulást, amelyben több személy valamely meghatározott és közösen elfogadott cél érdekében a rendszeresség, illetve a folyamatosság igényével összehangolt tevékenységet folytat, bekapcsolódik a helyi, hivatásrendi, országos vagy egyéb más metszetben elrendezett ügyekbe, a gazdasági, politikai helyzet alakításába, a mindennapi élet racionális és irracionális igényeinek (legalább saját maguk számára történő) kielégítésébe, megváltoztatásába. Szervezet az a csoportosulás, amelyben a hierarchia legalább csírájában (a szervezet tagjainak szándéka szerint) létezik, amely más szervezetekkel kapcsolatba lép, és öndefinícióján túl más szervezetek reflexióikban visszaigazolják a létezését, illetve meghatározott népességcsoport körében létezésére vagy tevékenységére reflektálnak, a reflexió mineműségétől (elfogadás, elutasítás, rivalizálás, közömbösség) és mértékétől függetlenül. (A rejtőzködő, illegális, földalatti szervezetek definícióját a fenti állítások egy részének ellenkező előjelű megfogalmazásával tudjuk meghatározni.)

A fenti feltételek közül a forradalom különböző időszakaiban nem mindegyik teljesült egyforma mértékben és egyidejűleg. A november 4-e utáni időszakban a szervezetek, csoportok – különösen az illegálitásban működők – kifejezetten arra törekedtek, hogy illegalitásuk megmaradjon, ám ez nem jelentette azt, hogy a külvilág reflexiójára ne tartottak volna igényt. (Előállt az a paradox helyzet, hogy egyszerre akartak egyes szervezetek titokban maradni, és minél szélesebb körben hatást kifejteni.)

Amikor a forradalom szervezeteit vizsgáljuk, a fenti szempontok figyelembevételével kell és lehet értékelni egy csoport életképességét, kiegészítve az idő dimenziójával (mennyi ideig

működött), a lokalitás-globalitás dimenziójával (helyi, megyei, regionális, országos), valamint egy olyan dimenzióval, amely már csak történelmi távlatból, negyvennél több évvel a forradalom után vezethető be: a szervezet fontosságának, jelentőségének értékelésével. Ez az utolsó tényező nem objektív, nehezen metrizálható, de a történész viszonylag nagy pontossággal hozhat egy ismert szervezet esetében ítéletet arról, hogy az fontos, jelentős volt-e, vagy sem. Példaként említem azt a középiskolás és egyetemista fiatalokból álló csoportot, amely november 4-e után fegyvert szerzett, létrehozta a maga ellenálló csoportját, volt vezetője, volt közös célja, a szűkebb környezetük reflektált is tevékenységükre – egy részük ellenezte azt, másik részük támogatta, a harmadik pedig feljelentette –, volt a csoportnak belső hierarchiája is, de szerencséjükre mikorra a feljelentők „jóságossága” nyomán letartóztatták volna őket, már Ausztriában voltak, és sikeresen megmenekültek. Ezt a szervezetet joggal nevezhetjük jelentéktelennek, még akkor is, ha tudjuk, hogy kötélt várt volna a fiúkra, ha elkapják őket. A Nagy-budapesti Központi Munkástanács viszont minden kétséget kizáróan igen jelentős (történelemformáló) csoportnak számít, miként egy lokálisan ismert és elismert falusi forradalmi bizottság is jelentős (ha nem is feltétlenül történelemformáló), ha azt a funkciót, amit magára vállalt, maradéktalanul vagy a lehetőségekhez képest maradéktalanul teljesíteni tudta.

A szervezetek vizsgálatánál, azok megítélésénél figyelembe kell venni még a legitimitáció szintjét és terjedelmét, organikuságát és funkcionálisát.

Elsőként a legitimitációról kell szólnunk. A szervezetek jellegéből következik, hogy valamilyen (eltérő) legitimitációs bázissal *kell* rendelkezniük. Nyilvánvaló, hogy a Nagy Imre-kormánynak más kellett legyen a legitimitációs bázisa, mint amilyen egy kisvárosi forradalmi bizottságé vagy egy mezőgazdasági termelőszövetkezet új vezetőségéé volt. A demokratikus országokban a kormány és a kormányfő, illetve az államfő legitimitációját a nép a választásokon keresztül biztosítja. Ezt csak megerősíti a nemzetek közössége, amikor elismeri egy ország kormányát, miniszterelnökét, illetve az ország szuverenitását. A parlamentáris demokrácia konkrét szabályai ugyan a különböző országokban eltérnek, más-más elvek, matematikai módszerek alapján osztják el a szavazatokat, és rendelnek bizonyos számú szavazathoz egy parlamenti mandátumot, de ezt a demokratikus országok közössége a tűrészhatáron belüli eltérésnek értékeli, és egyformán demokratikusnak tartja a tisztán listás vagy a tisztán egyéni körzetekre épülő, vagy akár az elektorok segítségével (közbeiktatásával) történő választásokat. Valamennyi módszer lényegét fogadják el, jelesül azt, hogy a választásokon a szavazó polgárok akarata érvényesül.

A szovjet típusú társadalmakban a demokratikus választás csupán színjáték volt, mivel egyetlen jelöltre lehetett szavazni, és a szavazatok eredményét vélhetően minden alkalommal meghamisították. Így jöhetett ki rendre Magyarországon (is) a rákosista-kádárista diktatúra éveiben, hogy a választásra jogosultak 97–99%-a „járult az urnákhoz”, és ezek 99,5%-a szavazott a Hazafias Népfront (értsd: a kommunista párt) egyetlen jelöltjére. Ezzel a színjátékkal a szatellitállamok (de maga a Szovjetunió is) a demokrácia látszatát akarta kelteni, és hatalmának külső legitimitációját kívánta biztosítani.

Egy kormány (egy hatalmi elit) legitimitálásához a belső és a külső legitimitást biztosító tényezők megerősítésére egyaránt szükség van. Rendkívül fontos kérdés volt a forradalom idején, hogy az elzavart korábbi kormány vezetőjének helyébe lépő, a miniszterelnöki székbe nem választások útján kerülő Nagy Imre (és kormánya) legitimitálása megtörténjék. Nagy Imre számára természetesen a legfontosabb legitimitáló erő maga a forradalmi nép volt, amely a forradalmakban szokásos módszerekkel emelte posztjára a miniszterelnököt, és a forradalom különböző szervei (amelyek a helyi, üzemi, hivatásrendi, politikai, fegyveres közösségeket képviselték) legitimitálták is. Egy ország számára, ha csak nem kíván teljes elszigeteltségben

maradni, rendkívül fontos, hogy a világ mértékadó államai és nemzetközi szervezetei elismerjék szuverenitását és a hatalmat gyakorló apparátust (parlamentet, kormányt, miniszterelnököt, minisztereket).

A legitimációnak van egy köztes szintje is. A nép általi és a nemzetközi közösség általi legitimáció között helyezkednek el a hatalmat gyakorlók helyzetét megkönnyíteni vagy megnehezíteni képes – szintén legitimáló – szervezetek, amelyek legitimáló gesztusára és gyakorlatára szintén szüksége van a rendkívüli helyzetben hatalomra került vezetésnek. A legnehezebb és legbonyolultabb legitimációs procedúra mindig a legfelső hatalomra vár. Minél lejjebb megyünk a hierarchiában és minél szűkebb körre terjed ki egy szervezet hatóköre, annál egyszerűbb és körülhatárolhatóbb a legitimációs bázis.

Általában azonban elmondható, hogy a modern társadalmakban a teljes legitimációhoz az alulról, az oldalról és a felülről történő elismerés egyaránt szükséges. A forradalom napjaiban egy termelősövetkezetenél a tagság hiába választott új elnököt és elnökségi tagokat, ha azokat más hasonló szinten lévő szervezetek (például más termelősövetkezetek, bankok) nem ismerték el, velük nem voltak hajlandók tárgyalni, s hiába választott új elnökséget, ha a felügyeleti szervek kétségbe vonták az új vezetés kompetenciáját.

Normális, tehát nem forradalmi körülmények között minden szervezet működéséhez pontosan hozzá van rendelve, szabályokban, törvényekben, szokásokban rögzítve van azoknak a lépéseknek a sora, amelyek a legitimációt garantálják. A legitimációs lépések, eljárások biztosítják a társadalom zökkenőmentes működését, a törvényességi felügyeletet, a jogi garanciákat. *A forradalmi körülmények éppen az addigi legitimációs szokásokat szüntetik meg.* A forradalom lényege, hogy új legitimációs bázist hoz létre, újraértelmezi a legitimációs szokásrendet, hiszen a legitimáció nem más, mint a hatalmi struktúra újragondolása és gyakorlati megvalósítása. A forradalom átrendezi a korábbi erőteret, új szabályokat ír elő, és ezeknek az új szabályoknak megfelelően rendezi át a társadalom működéséhez szükséges szervezeteket.

Az 1956-os forradalom előtt a Szovjetunióval szoros kapcsolat, a szovjet direktívák szolgái betartása és betartatása jellemezte a magyarországi intézményrendszert. A Szovjetunió *előírta*, hogy milyen politikai és gazdasági struktúráknak kell létezniük, s azokon belül az egyes szervezetek milyen játéktérrel rendelkezhetnek. A forradalom legkarakteresebb lépése éppen ezeknek a korábbi struktúráknak a radikális szétzúzása, felszámolása, újjáalakításuk volt.

Egy ország még rövid ideig sem képes működni bizonyos szervezetek nélkül. A közlekedés, a hírközlés, az egészségügyi ellátás, az élelmiszer-ellátás, a bankok, a mindennapi élet folyamatosságát biztosító üzemek (élelmiszerüzemek, mezőgazdasági üzemek), a kereskedelmi egységek, az áram- és vízellátás – és még folytathatnánk a sort –, nem állhat le, nem szüneteltetheti a munkáját, mert az az emberek tömeges pusztulásához vezet, éhínséget, járványt idéz elő. De hasonló módon a mezőgazdasági termelés, amely időhöz kötött feladatokat ró a termelőkre, nem teszi lehetővé, hogy a parasztok az őszi munkákat felfüggeszék, hiszen amit nem végeztek el a forradalom napjaiban, azt már nem lehetett bepótolni. Függetlenül tehát attól, hogy a nagy struktúrák másolták a szovjet mintát, illetve követték a szovjet előírásokat, a kis struktúrák csakis öntörvényűen, működésük lényegéből fakadóan tevékenykedhettek. A boltoknak árusítani kellett, a kórházaknak gyógyítani, a telefonvállalatnak szolgáltatni, a csatornázási műveknek pedig el kellett szállítani a szennyvizet.

A sztálinizmus korszakában az élet fenntartásához szükséges alapintézmények is átpolitizáltak voltak, s ez az átpolitizáltság számos vonatkozásban hatott is a tevékenységükre (tehát a kereskedelemben az áruellátás minőségére, az egészségügyben a gyógyítás minőségére stb.), de bizonyos szintig a lényegét nem érintette. Lehet, hogy a kenyérellátásban folyton za-

varok voltak, de azért volt kenyér. Lehet, hogy a kórházakban elavultak voltak a műszerek, de azért folyt a gyógyító munka. Lehet, hogy a szennyvíztisztítás nem felelt meg az akkori európai normáknak, de a nagyvárosok csatornázottak voltak.

A nem politikai szervezetekben a forradalom biztosította a feltételeket a legitimációhoz. Ezek a szervezetek általában organikusan és funkcionálisan működtek.

Egy szervezet átalakulásának organikussága a magyar 1956 esetében azt jelenti, hogy az új vezetés, az új személyek, akik a vezetésbe kerültek, nem kívülről jöttek, s képesek voltak biztosítani a szervezet korábbi tevékenységének folytatását. Vagyis nem változtatták meg a szervezet funkcionális szerepét.

Az 1956-os magyar forradalom nem rombolni, hanem építeni akart. Szervezetei ezt emnensen bizonyították. Valamennyi olyan organizáció, amely a forradalom alatt jött létre, illetve a forradalom ideje alatt új formát nyert, új funkciót talált magának, megváltoztatta a személyi összetételét, újradefiniálta önmagát, arra törekedett, hogy egy új, a forradalom alapvető célkitűzéseivel összhangban lévő világ megteremtéséhez segítse, az új világot létezésével, tevékenységével gazdagítsa, illetve régi funkcióját megőrizve, annak sallangjait levetve lássa el feladatát.

A forradalom napjaiban *a lent és a fent* közötti kapcsolatok lerövidültek, az új szervezetek legitimációja rendkívül gyorsan megtörtént. Az új szervezetek radikális gyorsasággal (még ha gyakran heves vitákban is) alakították ki és fogadtatták el a céljaikat és funkciójukat, s minden szervezet arra törekedett, hogy a létrejövő, vágyott új világot szolgálja.

Az organizáció is öregszik. Megszületik, felnő, kiteljesedik, és vagy megújul, vagy elöregszik, szenilizálódik. A forradalom intézményeinek nem volt idejük megöregedni. Gyors akceleráció jellemezte őket, fényükben hunytak ki. Az organizáció típusától függ az életkor valóságos (abszolút) ideje és az organizáció mint olyan életkora. A nagy, hosszú életű szervezetek – normális körülmények között – állandóan megújulnak.

A forradalommal kapcsolatos és a forradalom kimenetelére hatással bíró szervezeteket keletkezésük ideje alapján három csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba tartoznak azok a szervezetek, amelyek már a forradalom előtt létrejöttek, és amelyeknek szerepük volt a forradalom kitörésében (Petőfi Kör, *Irodalmi Ujság*, MEFESZ).

A második csoportba az október 22.–november 4. között keletkezett szervezetek tartoznak. Köztük meg kell különböztetnünk azokat, amelyek valamilyen korábban már létezett organizáció funkcióját töltötték be, azok helyébe léptek – többnyire más néven és más személyi összetételben –, azoktól, amelyeknek az 1948–1949 és 1956 közötti időszakban nem volt elődjük. Az előbbieket közé tartoznak a tanácsok helyébe lépő forradalmi (nemzeti) bizottságok vagy a pártok, az utóbbiak közé a munkástanácsok vagy az egyes hivatásrendi szervezetek.

A harmadik csoportba azok a november 4-e után létrejött szervezetek tartoznak, amelyek éppen a forradalom, pontosabban annak leverése miatt születtek meg, létrejöttek, megalakulásuk a forradalomhoz, illetve annak leveréséhez kötődik.

Mondanivalóm igazolásához mindhárom szervezettípusból megemlítek néhányat. Igyekszem a legkarakteresebbeket kiválasztani.

A forradalom előtti szervezetek: Petőfi Kör, illetve az ezt *utánzó* csoportosulások: Vasvári Kör, Bessenyei Kör stb., illetve a MEFESZ, az *Irodalmi Ujság* szerkesztősége.

A forradalom alatt keletkezett szervezetek (részben kronologikusan): a spontán fegyveres csoportok (23-án este), a gyárőrségek, illetve munkásőrségek, a lokális (községi, városi) bizottságok – eltérő névvel (közigazgatási funkcióval): forradalmi bizottság, forradalmi tanács, nemzeti bizottság stb. –, munkástanács jellegű szervezetek (munkahelyi önkormányzatok) tulajdonosi és menedzsment funkcióval, a regionális (megyei, járási) közigazgatási szervek, el-

térő névvel, az országos közigazgatási szervek, a regionális munkástanácsok (Nagy-budapesti Központi Munkástanács, Csepeli Központi Munkástanács, megyei munkástanácsok stb.), az országos munkástanács (terv), a fegyveres szervezetek különféle fajtái, formái, a spontán csoportok militarizálódása, hierarchizálódása, a regionális egységek forradalmasodása (Mecseri), a fegyveres szervezetek különféle központosításai (katonai tanács, nemzetőrség stb.), a hivatásrendi szervezetek (például MÉFB stb.), az érdekképviselői csoportok, szervezetek (például POFOSZ), az egyéb meghatározott céllal létrejött szervezetek (újságok, egészségügyi intézmények), a politikai szervezetek, pártok (régiek, illetve újak).

A forradalom alatt funkcionáló és legitím *jogi intézmények (bíróság, ügyészség) nem jöttek létre*, ugyanakkor a forradalom az állam- és közigazgatás, illetve a fegyveres testületek és a gazdasági élet szinte minden területén megteremtette saját intézményeit, intézményrendszerét.

November 4-e után a forradalom alatt létrejött szervezetek döntő többsége vagy azonnal megszűnt, vagy elhalt, illetve egy töredékük illegálitásban folytatta tevékenységét, azonban az új helyzetnek megfelelően néhány új szervezet is keletkezett. Formálisan a munkástanácsokat nem szüntették meg, bár a KMT vezetőit december elején letartóztatták. A forradalom alatt újjászerveződött pártok minimális formális tevékenységet folytathattak, néhány személyt delegáltak a kormányba. Voltak szervezetek, amelyek új néven folytatták tevékenységüket (Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa), egyes lapok illegálitásba, féllegálitásba vonultak, más lapok kifejezetten a fegyveres beavatkozás, a forradalom leverésének hatására jöttek létre (*Élünk, Október Huszonharmadika*). Az utóvédharcok intellektuális gócai rövid életűek és kis hatékonyságúak, kicsiny akciórádiuszúak voltak. A represszió tömegessé válásának idején – különösen a fővárosi értelmiségiek körében – a szabadon maradtak szolidaritása a tartóztatottak hozzátartozóival jelentett gyenge informális szerveződést.

A forradalom után külföldön létrejött szervezetekkel – az itthonitól merőben különböző feltételek és lehetőségek miatt – nem kívánunk foglalkozni.

Amikor a forradalom alatt létrejött szervezeteket vizsgáljuk, és megkíséreljük azok leírását, értelmezését, a társadalom normális, üzemszerű működéséhez elengedhetlenül szükséges funkcióknak az adott helyzetre való transzformálásából kell kiindulnunk, továbbá figyelembe kell vennünk, hogy egy anormális állapotban is elengedhetetlen bizonyos funkcionálisan és az adott szituáció által legitímált organizáció működése, annak érdekében, hogy kisebb vagy nagyobb embercsoportok az adott helyzetben egyáltalán létezni tudjanak.

A szervezettípusokat a fentebb már jelzett három alapvető kritérium alapján értelmezem. Ezek: legitimáció, organikuság, funkcionalitás.

Nyilvánvaló, hogy még csak kísérletet sem tehetek a megszámlálhatatlanul sok szervezet egyenkénti elemzésére, hiszen a forradalom alatt tízezres nagyságrendben jöttek létre a korábbi funkciójukat folytató, ám új nevet viselő és személyi összetételükben részben vagy egészben megváltozott szervezetek. Az ország szinte valamennyi településén (körülbelül 3300), valamint a nagyvárosok kerületeiben, a megyékben és a járásokban létrejöttek a korábbi tanácsokat fölváltó különböző nevű, ám a közigazgatási funkciót továbbvivő szervezetek. Azt még becsülni sem lehet, hogy hány gyárban, üzemben, szövetkezetben, intézményben, illetve egyéb szervezetben jött létre munkástanács, illetve ennek megfelelő forradalmi bizottság. Hasonló a helyzet a katonaságnál, s akkor még nem beszéltünk a hivatásrendi szerveződések (például a különféle szövetségek, kamarák) országos és helyi megnyilvánulásairól. A fegyveres csoportok ugyancsak szövevényes rendszeréről, azok metamorfózisairól sem lehet egységes és hiteles képet nyújtanunk. Ugyanakkor mindazok a jellemzők, amelyek e

csoportok működését meghatározták – egyáltalán: lehetővé tették –, helytől és előzményektől lényegében függetlenül érvényesek voltak.

A dolgozat további részében néhány szervezettípus jellemzésén és lényegi tevékenységének elemzésén keresztül azt kívánom bemutatni, hogy a forradalom alatt létrejött szervezetek hogyan illeszkedtek a forradalom egészének folyamatába, mi jellemezte őket, s mennyiben feleltek meg a már jelzett hármas kritériumnak (ezeket nevezhetjük *főkritériumoknak*), illetve mennyiben jellemezhetők az idő dimenziójával, a lokalitás–globalitás dimenziójával, valamint a szervezet fontosságának, jelentőségének minősítésével.

Amikor a forradalom alatti szervezetekről általában kívánunk szólni, figyelembe kell venni, hogy a civil szervezetek egy közel tízesztendős vákuum után jelentek meg.

A továbbiakban három szervezettípussal foglalkozom: a fegyveres felkelőkkel, a munkás-tanácsokkal és a forradalmi, illetve nemzeti bizottságokkal. Azért éppen velük, mert ezek az organizációk adták a forradalom alatti szervezetek legnagyobb tömegét, a forradalom kimeneteleire ezeknek volt a legjelentősebb hatása, s ezek voltak a legismertebbek a lakosság számára. Továbbá azért is, mert ezek a szervezetek emblematikusan jellemezték a forradalmat, amivel természetesen nem kívánom alábecsülni az egyéb szervezeteket, azonban azok sokszínűsége, gyakran egyedisége csak egy nagyon részletes elemzésben képezhetné a jelenlegihez hasonló dolgozat tárgyát.

Ha egy szervezet nem tudja önmagát társadalmi szinten definiálni (ez a definíció természetesen lehet spirituális vagy ideologikus is), akkor nem egyéb, mint magántársaság, baráti közösség, azonos érdeklődésű emberek csoportja, kivéve, ha szellemi hatása vagy tevékenységének eredménye szélesebb körre is kiterjed, és az ideológia, az eszme konkrét cselekvések kiváltójává válik. Ennek a definíciónak nem kell feltétlenül sem igaznak, sem valóságosnak lennie, a virtuális vagy imaginárius viszony kijelölése is eredményezheti a beépülést a társadalom egészébe.

Az általam vizsgált szervezetek esetében a szervezetek és a társadalom viszonya nagyon is valóságos, nagyon is konkrét volt. Mind a forradalom lefolyása, végleges kimenetele szempontjából, mind pedig a mindennapi élet vonatkozásában.

A FEGYVERES FELKELŐK

A próféta, a hadvezér, a nagy egyházi vagy parlamenti demagóg iránti odaadás karizmája azt jelenti, hogy ő személy szerint az emberek belsőleg „hivatott” irányítójának számít, hogy nem szokásból vagy előírásból ismerik el, hanem, mert hisznek benne.

(Max Weber)

A düh pótolja a fegyvert.

(Vergilius: Aeneis)

Korábban már írtam a felkelőcsoportokról és azok szociológiai, szociálpszichológiai jellemzőiről.¹ Most a választott kritériumok alapján vizsgálom őket. A felkelőcsoportok a hatalom fegyveres akciójára adott reakcióként jöttek létre. Vélhető, hogyha a Rádiónál október 23-án

1 Szent csöcselék. In *Évkönyv VII. 1999. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Standeisky Éva, Rainer M. János. Budapest, 1999, 1956-os Intézet, 255–281. o.

este nem dördülnek el a puskák, akkor a tömeg egy része nem indul el az Üllői úti laktanyákhoz fegyvert szerezni, s nem tér vissza harcolni a Rádiót védő ÁVH-sokkal. A Sztálin-szobor ledöntésének leginkább majálisra emlékeztető hangulata nem egy fegyveres felkelés előjele volt, a szobordöntést sokkal inkább a gyűlölt hatalom legfőbb szimbóluma megalázásának örömmámora jellemezte. De amikor a szobordöntés közben megjött a hír, hogy *lőnek a Rádiónál*, s teherautók is megjelentek a Gorkij fasor és a tér torkolatában, azonnal sok tucat ember akadt, akinél megtört a majális hangulat, fölmászott a platóra, és a Rádióhoz ment. Akkorra már sebesültekkel volt tele a Szentkirályi utcai orvosi rendelő, és a kétségbeesés mellett a düh jellemezte mind a Rádió előtti tüntetőket, mind pedig a frissen odaérkezőket. A békés tüntetés ekkor vált fegyveres felkeléssé. Nyilván a szovjetek éjszakai beavatkozása (hiszen az Üllői úti laktanyákhoz igyekvők már szembetalálkoztak a bevonuló szovjet csapatokkal) hasonló reakciókat váltott volna ki, de a tény tény marad: a Rádiónál eldördülő, ÁVH-sok által leadott és sebesülést, sőt halált is okozó lövések hatására a feldühödött tömeg legelszántabb tagjaiból alakultak meg az első fegyveres csoportok. (Ezért választottam e fejezet egyik motójául a Vergilius-idézetet.)

Ezeknek a fegyvereseknek az a tömeg biztosította a legitimációt, amely a Rádiót körülvette, s amely tanúja volt, hogy a békés tüntetőkre a Magyar Rádió épületéből adták le a lövéseket. Rendkívül fontosnak érzem, hogy az első fegyveresek legitimálása annak a tömegnek a részéről történt meg, amely elszenvédője volt az ÁVH-sok atrocitásának. Föltáratlan még, hogy a Rádió ellen fegyveresen harcolók milyen (nyilván teljesen spontán) szervezeti keretek között tevékenykedtek, az azonban kétségtelen tény, hogy tevékenységük funkcionális (és az adott körülmények között – legalábbis a forradalom logikája szerint – racionális is) volt, hiszen a fegyvertelen tömeg elleni fegyveres fellépésre adtak fegyveres választ.

Ekkor, tehát október 23-án este a fegyveresek fellépése rendkívül fontos volt, megerősítette a tüntetőket, fegyveresen adott támogatást a mind morálisan, mind politikailag védhetetlen ÁVH-sok által leadott lövésekkel szemben. A fegyveresek tevékenységének hatékonyságáról ekkor még nem beszélhetünk, hiszen függetlenül attól, hogy a Rádiónál milyen eredményeket értek el, a szovjet csapatok abban a hitben vonultak be Budapestre, hogy megfélemlítő felvonulásuk (és brutális lövöldözésük) eredményeképpen reggelre elcsendesedik a város, a tankok és páncélosok láttán megjuhásodik a nép. A Rádiónál folyó tűzharcban részt vevők esetében nem beszélhetünk stratégiai célokról, kooperációról, a vezetők kiválasztásáról, de hasonlóképpen nem beszélhetünk más harcoló csoportokkal való együttműködésről sem, hiszen ilyenek még nem voltak. Ez az akció adta meg a jelet, hogy a békés tüntetésen túl más, radikálisabb eszközökkel is lehet, sőt kell küzdeni az október 23-i jelszavakban megfogalmazott célokért. Ma már tudjuk, hogy a Rádiónál nem lőttek közvetlenül a tömegre, hanem csak visszaverődő lövedékek okoztak sebesüléseket, de ezt akkor az ott lévő tömeg nem tudhatta.

A forradalom alatt gomba módra szaporodtak a fegyveres felkelőcsoportok. A kezdeti zűrzavar igen gyorsan renddél szerveződött. A spontán *visszalövésből* nagyon hamar taktikával és stratégiával bíró csoportok fejlődtek ki, amelyeknek parancsnokaik voltak, s igen gyorsan beépültek a forradalom alatti új intézményrendszerbe. A felkelőcsoportoknak meghatározott területre vonatkozóan védelmi feladataik voltak, kooperáltak a központi hatalommal, de kooperáltak egymással is. Belső és külső viszonyaik szervezetszociológiai vizsgálata azt mutatja, hogy igyekeztek elhelyezni önmagukat mind a katonai, mind a politikai struktúrákban. (A többes számot az indokolja, hogy sokszor nem egy struktúráról kell szólnunk, hanem a bizonytalan helyzetben lévő államhatalom és katonai vezetés gyakran egymásnak ellentmondó struktúráiról.)

A fegyveresek legitimációja könyörtelen gyorsasággal zajlott le. A legteljesebb népi legitimációról csak azért nem beszélhetünk, mert igen sokan (nem is minden alap nélkül) félték, hogy a fegyveresek olyan iszonyatos túlerőt mozgósítanak a másik oldalon, amely a polgári lakosság pusztulását eredményezi. A civil lakosság zöme azonban – ki aktívan, ki passzívan – támogatta a felkelőket. A felkelőknek szükségük is volt erre a civil támogatásra. A fegyvereket megszerezték, de ellátásukról, háttérükéről (élelem, szállás) csak a civilek támogatásával tudtak gondoskodni. De kellett a civilek támogatása a megfelelő harcálláspontok elfoglalásához is, hiszen a városi gerillaharcban lakások ablakából, háztetőről kellett az ellenségre tüzelniük, s csak a civilek támogatásával tudtak pincékben, padlásokon, magánlakásokban elbújni, amikor üldözték őket.

A legitimáció felülről is megtörtént, amikor a felkelőcsoportok vezetői partnerként tárgyalhattak a forradalmi hatalom különböző szintű vezetőivel. A felső legitimáció egyik karakteres megnyilvánulása Maléter Pál tárgyalása és kibékülése volt a corvinistákkal.

Mennyire voltak organikusak a felkelőcsoportok? Amikor e kérdésre választ keresünk, az organikuságot két vonatkozásban kell értelmeznünk. Egyrészt a csoportok belső szervezettségét, működésük organikus voltát kell minősítenünk, másrészt arra kell választ adnunk, hogy a forradalom egészébe hogyan illeszkedtek be, egymással és a forradalom más szervezeteivel milyen kapcsolatot alakítottak ki.

A fegyveres felkelőcsoportok belső struktúrájukban egyrészt nagyon különböztek egymástól (attól függően, hogy milyen összetételű volt a személyi állomány, hogy mennyire volt karizmatikus a vezetőjük, hogy mennyire volt sikeres a tevékenységük), másrészt nagyon sok hasonlóságot mutattak, hiszen a harci tevékenységnek megvannak a maga rutinjai, s ezeket a katonaviselt vezetők, illetve csoporttagok közvetítették a csoportoknak. Ma már – elsősorban Eörsi László kutatásainak köszönhetően² – tudjuk, hogy a felkelőcsoportok lényegében a katonai egységek rendje szerint folytatták munkájukat, azzal a lényeges eltéréssel, hogy ha valaki abba kívánta hagyni a harcot, büntetlenül eltávozhatott, eldobhatta a fegyverét, és viszatérhetett a polgári létbe.

Ami a fegyveresek tevékenységének funkcionalitását illeti, igen nehéz véleményt alkotni. Először azért, mert a felkelőcsoportok eredményessége és tevékenységi területe (nem földrajzi értelemben) között igen jelentős eltérések voltak. Másrészt mert a felkelőcsoportok egy része jelentős metamorfózison ment keresztül. Harmadrészt mert olyan fegyveres csoportok is alakultak, amelyek ugyan csoportot is alkottak, fegyvert is viseltek, esetleg még igazolványuk is volt, tevékenységük viszont kizárólag a gyár, vagy egy-egy raktár, illetve egyéb ipari objektum vagy település védelmére korlátozódott. A funkcionalitás vonatkozásában azért is nehéz a véleményalkotás, mert az idődimenzió bevezetésével minden egyes csoportnál szinte napon-ta másként kellene értékelni a csoport tevékenységét. Amíg a legitimáció és az organikuság esetében vállalható egy általánosan érvényes vélemény megfogalmazása, addig a funkcionalitás tekintetében ez nem lehetséges. Miként a hatékonyság tekintetében sem. Egyáltalán, egy nagyhatalom által eltiport fegyveres felkelés esetében blaszfémia lenne hatékonyságról beszélni, hiszen több nagyságrendnyi különbség volt a harcban álló felek között. Ennek ellenére a fegyveres csoportoknak mint organizációknak a forradalomban betöltött szerepét csak a legnagyobb elismeréssel lehet méltatni, hiszen abban a néhány napban, amíg e semmiből létrejövő csoportok reménytelen küzdelmüket folytatták, a szervezetszociológia szervezetekre vonatkozó szinte valamennyi kritériumának maradéktalanul eleget tettek: úgy épültek be a

2 Eörsi László: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*. Budapest, 1997, 1956-os Intézet.

forradalomba, mintha a csoportok vezetői és tagjai a szervezetszociológia klasszikusain nőttek volna fel.

Arra a kérdésre, hogy mindez miért történt így, nem nehéz válaszolni. A felkelők esetében nem egy elvont, elméleti tudás jelent meg a mindennapok gyakorlatában, hanem az bizonyosodott be, hogy adott peremfeltételek mellett a közös célért tevékenykedő organizációk valóban az irodalomban leírtak szerint éltek az életüket. Valóban organikusan illeszkednek az őket körülvevő világhoz, s vezetőik valóban úgy reagálnak az őket ért impulzusokra, ahogy az „a nagykönyvben meg van írva”.

Az 1956-os magyar forradalom a világ számára talán éppen a fegyveres felkelők hősiessége miatt vált jelentőssé és vívott ki rendkívüli elismerést. A forradalom aktorai közül a fegyveresek nem a hatékonyságuk, hanem az elszántságuk, a harci kedvük miatt váltak fontossá. A *külvilág* tevékenységük kezdetétől elismerte, tehát legitímálta a harcosokat, mégpedig éppen a reménytelennek tűnő harcban való jeleskedésük miatt. A felkelőcsoportok mint organizációk a szervezetszociológia kritériumai szerint nem voltak hatékonyak, és bár voltak rendkívül sikeres pillanataik, a végső mérleg tragikusan negatív. De nem az volt a történelmi feladatuk, hogy legyőzzék a Vörös Hadsereget, hanem hogy bemutassák a világnak: ez a kis nép képes néhány napig, akár öngyilkos harcot is folytatni a világ legerősebb hadseregével szemben.

A MUNKÁSTANÁCSOK

*Am meglátván egy igaz és jeles érdemű férfit,
Mind mérsékli magát s figyelő füllel körülállják...
(Vergilius: Aeneis)*

Jelen dolgozat keretében nem érdemes állást foglalni arról, hogy a munkástanácsok célkitűzései történelmi léptékkal mérve helyesek voltak-e, vagy sem. 1956-ban a munkástanácsok létrejötte arról szólt, hogy az állam rossz gazda, hogy a forradalmat megelőző tíz évben nem a kellő hatékonysággal folyt a munka a gyárakban, üzemekben, sőt az értelmiségiek munkahelyein, a vezetők jelentős része alkalmatlan volt feladata szakszerű ellátására, s a munkavállalók, a „dolgozók” rendet akartak maguk körül teremteni. Az üzemek dolgozói tisztességes munkakörülményeket, kizsákmányolásmentes világot szerettek volna. Kizsákmányolásmentes: amelyben az állam sem zsákmányolja ki a dolgozókat, s aki rendszeren, tisztességesen dolgozik, az megkapja érte a megfelelő bért. Kizsákmányolásmentes: amennyiben a gyárakat, üzemeket nem akarták visszaszámaztatni korábbi tulajdonosaiknak, de azt sem akarták, hogy központi direktívák, pártközponti és tervhivatali döntések alapján szabják meg, mit kell termelniük, s mellette hogyan kell vélekedniük az őket körülvevő világról. Továbbá azt akarták, hogy azok a vezetők, akik nem a munkások érdekeit képviselik, nem rendelkeznek kellő szakértelemmel, tünjenek el posztjaikról, s a helyükre hozzáértő, alkalmas emberek kerüljenek, lehetőleg az üzemek, gyárak alkalmazottainak soraiból.

A munkástanácsok a hatalom szolgálaként működő, transzmissziós szerepet betöltő szakszervezetek helyét is át kívánták venni, hogy aztán majd létrejöjjenek a valódi, a tagok érdekeit védő, új, független szakszervezetek. Ámbátor ha a munkástanácsok elképzelései hosszú távon megvalósultak volna, a szakszervezetekre nem lett volna szükség, hiszen a munkásoknak önmagukkal szemben nyilván nem kellett volna megvédeniük magukat.

A munkástanácsok egyszerre kívánták a gyárak tulajdonosai és a menedzsment közvetlen kontrollja lenni. Akkor még nem ismerték az *emberarcú szocializmus* kategóriát, de a munkás-

tanácsok emberarcú szocializmust akartak. Ki akarták söpörni a politikát a munkahelyekről, mint nem odavalót, s az üzemeket megtartani annak, ami a feladatuk: a minőségi termelésnek, a megélhetés biztos forrásának.

A *Munkásigazgatást az üzemekben!* jelmondat szerepelt a Petőfi Kör október 23-ára közölt jelszavai között, amelyek a *Szabad Ifjúság*, október 23-i számában jelentek meg; a munkás-önigazgatás vágya benne volt a levegőben. A Magyar Írók Szövetsége október 23-i keltezésű *Kiáltványának* 4. pontja is ezt követeli: „Az üzemeket a munkások és a szakemberek vezessék”. A hivatalos szakszervezetektől sem volt idegen a munkástanácsok gondolata, amit az is bizonyít, hogy a SZOT elnöksége az MDP Központi Vezetőségére hivatkozva „helyesnek tartja az üzemi munkástanácsok megválasztását a szakszervezeti szervek közreműködésével” (október 26-a, 19 óra 53 perc, Kossuth rádió). A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának *Felhívása* is többször foglalkozik a munkástanácsokkal. Arra kéri a már megalakult munkástanácsokat, hogy „biztosítsák az egész országban az áhított békét és nyugalmat”, illetve szerepel a követeléselei között: „A gyárak, a bányák legyenek valóban a munkásoké” (október 28-a). A munkástanácsok megszületése, a munkástanács-mozgalom kialakulása tehát a forradalom minden területén tevékenykedő politikai szereplő számára fontos volt. Október 28-án Nagy Imre miniszterelnök beszédét közvetítette a Kossuth rádió (17 óra 25 perc), s ebben a kormányfő így szólt a munkástanácsokról: „A kormány üdvözlöi az üzemi dolgozók kezdeményezését az üzemi demokrácia kiszélesítésére, helyesli a munkástanácsok megalakítását.”

A munkástanácsokról a forradalom előtti 1956-os magyar sajtóban viszonylag sokat lehetett olvasni, elsősorban a jugoszláviai példák kapcsán. Ennek is köszönhető, hogy a különböző, egymástól nagy távolságra lévő üzemek munkástanácsainak proklamációi olyannyira hasonlítanak egymáshoz. Arról fogalmunk sem lehet, hogy a forradalom napjaiban hány munkástanács alakult Magyarországon. Vélhetően szinte minden munkahelyen létrejött a munkástanács valamilyen formája, ha nem is nevezték mindenhol munkástanácsnak (volt, ahol forradalmi bizottság volt a neve, máshol forradalmi tanács). Ezeknek a nagyon gyorsan létrejövő szervezeteknek szinte teljes mértékben azonos funkciójuk volt, létrejöttük azonos módon zajlott le, az *alulról építkező demokrácia* iskolapéldái voltak.³

A munkástanácsok követeléselei szinte kivétel nélkül túlmutattak a közvetlen munkahelyen, nem maradtak meg a partikularitás szintjén. (Követelték az ország függetlenségét, a parlamentáris demokráciát, a többpártrendszert, a szabad választásokat, a független szakszervezeteket.) S mert e követelések egybehangzón megjelentek Nyíregyházától Sopronig, és mert a munkástanácsok nagyon gyorsan létrehozták a működésükhöz szükséges intézményrendszert, olyan erő került a kezükbe, amely a kormányzati hatalommal szemben teljes egyenjóságot biztosított számukra.

A magunk választotta szempontok szerint haladva: a munkástanácsok legitimációja rendkívül erős volt, és formálisan is megfelelt minden a legitimációval kapcsolatos demokratikus kritériumnak (szemben a fegyveres felkelőkkel, akik esetében ez közel sem volt így). A munkástanácsokat és azok vezetőit a dolgozók választották, szinte kivétel nélkül közvetlenül, elektorok közbeiktatása nélkül, nagygyűléseken, gyakran igen heves viták után. A tanácsokba önmaguk közül delegáltak tagokat, s mert a munkahelyek egymást jól ismerő közösségek is egyben, nem volt nehéz kiválasztani azokat a kollégákat, akik a forradalmat megelőző időszakban szakmai, emberi és politikai magatartásukkal méltóvá váltak a munkástanácsba való bekerülésre, a munkások bizalmára. Arra a kérdésre azonban már nehezebb választ adni,

3 A kifejezés Bill Lomaxtól származik. Bill Lomax: Az alulról építkező demokrácia. A munkástanácsok és a központi hatalom. *Világosság*, 1991. 10. sz. 728–733. o.

hogy a fenti szempontok szerint kiválasztott munkástanácsstagok, illetve e tanácsok elnökei miért feleltek meg annak a sokrétű feladatnak, ami egy gyár vezetését, a kapcsolattartást a területi és az országos szervekkel és az alkalmasságot a politikai hatalommal való tárgyalásra is jelentette. Két válaszunk is van erre. Az egyik, hogy ezek a férfiak igen gyorsan felnőttek a feladatukhoz, vagyis aki valamiben kiváló, az más területen is gyorsan elsajátítja a szükséges ismereteket. A másik válasz, hogy a választások során eleve olyan személyek kerültek a tanácsba, akik alkalmasak voltak e szerepek betöltésére.

A munkástanácsok legitimitációja azoktól a kollégáktól származott, akik ismerték őket, és magával a demokratikus választással legitimálták is a szerepüket. Ez az alulról történő legitimitáció volt az alapja a későbbi oldalirányú és felső legitimációnak. A hasonló szintű, tehát gyári munkástanács-vezetők elismerték és akceptálták egymást, s a területi szervezetekben az alulról történő legitimitációval rendelkező küldöttek esetében nem volt kérdés sem a szavazati jog, sem a megválaszthatóság a magasabb szintű szervezet valamely tisztségére.

A munkástanácsok rendkívüli jelentősége és történelmi érdeme abban rejlik, hogy ezek a legitim szervezetek megalakulásuk pillanatától szervesen illeszkedtek a forradalmi viszonyokhoz, s funkciójukat mindig olyan mértékben terjesztették ki és gyakorolták, amennyire azt a közérdek megkívánta. Akkor szerveztek sztrájkot, amikor azt a forradalom érdeke megkívánta, s az az egység termelt, vagy éppen tartózkodott a sztrájktól, amelyik a forradalom sikere miatt nem engedhette meg, hogy ne folytassa tevékenységét. Később szólunk a helyi önkormányzatokat fölváltó nemzeti, illetve forradalmi bizottságokról, de már itt jelezni kell, hogy a munkástanácsok abban különböztek tőlük, hogy rendkívül gyorsan az egész országot átszövő hálózáttá tudtak válni, hogy a munkástanácsok között intenzív kommunikáció alakult ki, és képesek voltak a központi hatalommal szemben is érdekeik összehangolt érvényesítésére. Esetükben a hatékonyság a körülményekhez mérten, de még azon túl is maximálisnak mondható.

Időben ketté kell választani a munkástanácsok működését a november 4-ig tartó, illetve az azt követő időszakra. Amikorra a harcosoknak már vissza kellett vonulniuk, a kádárista hatalom a munkástanácsokhoz még nem mert hozzányúlni – mivel ha valamitől, akkor a munkástanácsoktól tartott –, és sokáig hitegette őket, hogy az új kurzusban megfelelő szerepet biztosít számukra. Az idő dimenziójában: a munkástanácsok mint az országot átszövő szervezetek – ha egyre csökkenő mértékben is – a forradalom leverése után is megmaradtak, s csak 1957 tavaszára szűntek meg végérvényesen.

Ha a fegyveres harcosokat az elszántsággal jellemezhetjük a legkarakteresebben, akkor a munkástanácsstagokat és -vezetőket a következetes és világos gondolkodással, a felelősségteljes magatartással. A munkástanácsok sikerességének egyik fő oka a szervezetek közötti folyamatos vertikális és horizontális kapcsolattartás volt. Egyszerre voltak lokálisan és globálisan (itt a globalitás részben regionalitást, részben országos kiterjeszkedést jelent) hatékonyak, és az információáramlás még a legnehezebb időszakokban is majdnem zavartalan volt. Sikerük másik fő oka a motiváció és a mély involváltságon túl a szakszerűség volt. A munkástanácsok esetében sikerült elérni azt a szervezetszociológiai ritka állapotot, amikor mindenki éppen a tudásának, tehetségének megfelelő szinten tevékenykedett.

A munkástanácsok (noha az országos munkástanács megalakulását a szovjet tankok közreműködésével sikerült megakadályozni) behálózták az országot, s a forradalom leverésekor lényegében ezek a részben virtuális és részben nagyon is létező szervezetek voltak az ország legfontosabb hatalmi tényezői. Képesek voltak országos sztrájkot szervezni, de ha nem verik le a forradalmat, képesek lettek volna a gazdasági élet gyors és racionális újjászervezésére is.

A munkástanácsok képviselték és jelenítették meg az emberek számára a legvilágosabban a forradalom célkitűzéseit. S éppen ezért (noha ez a kádárista hatalom számára is nyilvánvaló volt) a szuronyok hegyén hatalomra jutott Kádár-kormány még november 12-én – tehát egy héttel a szovjet megszállás után – az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletében szabályozta a munkástanácsok helyzetét, azt a reményt keltve, hogy az addig elért eredmények a jövőben megtarthatók lesznek. A hatalom félelmére jellemző, hogy a Nagy-budapesti Központi Munkástanács vezetőit csak december 12-én merték letartóztatni, miközben a fegyveres felkelők utáni hajsza már november 4-én megindult.

Szervezetpszichológiailag a legtisztább képletet a munkástanácsok mutatták. Vitathatatlan volt a legitimitásuk. Funkciójuk – és annak sikeres gyakorlása – az első pillanattól kezdve garantált volt, jelentőségük a javak előállításában betöltött szerepük miatt megkérdőjelezhetetlen, hatékonyságuk példaszerű, politikai és gazdaságszervező funkcióik aránya éppen a kellő mértékű, a vezetők szakértelme megfelelő, céljaik világosak, vagyis minden létező kritérium alapján a munkástanácsok jelentették a forradalomnak azt a legfontosabb és a demokráciát a legtisztább formában megjelenítő vonulatát, amely a történelem számára mintegy hiteltelítette 1956-ot.

A fegyveres felkelők esetében gyakran előfordult, hogy a csoport olyan képességeket csalt elő a szervezet egyes tagjaiból, amelyekről maga az érintett személy sem tudott. A munkástanácsok tagjainál és vezetőinél ez szinte tömegesen történt meg, annak ellenére, hogy tevékenységüket sokkal konzolidáltabb körülmények között végezték, mint a fegyveresek. Szerte az országban amikor a szavukat addig alig hallható, munkájukat becsületesen végző, de kiemelkedőt addig soha nem teljesítő munkásemberek „helyzetbe” kerültek, egyszerre, gyakorlatilag minden átmenet nélkül a profi, rutinos politikusok egyenrangú ellenfeleivé váltak, képesek voltak gyors és jó döntéseket hozni, képesek voltak olyan áldozatok vállalására, amelyeken ők maguk is elcsodálkoztak. Elegendő az akkor alig 24 éves, szakmunkás végzettségű Rácz Sándorra gondolnunk, aki letartóztatásáig félelmetes ellenfele volt a kádárista hatalomnak; az ügy és a szervezet, amelyet képviselt, kihozta belőle és megerősítette rejtett képességeit, s egyetlen pillanat alatt a legnagyobb politikusok közé emelte. Ez is a forradalmi szervezetek gyors, semmivel nem helyettesíthető embernevelő hatásai közé tartozott.

Korábban már szóltunk arról, hogy a forradalom szervezeteinek tevékenységében két olyan vonás is felfedezhető, amely a normális körülmények között működő szervezetek esetében nem jellemző. Ezek az altruizmus és az egyéni érdeken túlmutató involválódás, amely önfeláldozással, áldozatvállalással jár együtt. A nyugati társadalmakban a munkavállalói magatartás célracionális, amennyiben a munkavállaló az egyéni vagy kollektív szerződésben foglaltak szerinti tevékenységet végzi, és ezért a munkaadó biztosítja a kialakított ellenszolgáltatást. A munkavállaló célja, hogy munkájával megszerezze a megélhetéséhez szükséges anyagi javakat, a munkaadó pedig, hogy a megfelelően szervezett termeléssel, a tárgyi és emberi tényezők kellő összehangolásával optimalizálja az eredményességet. Normális körülmények között a munkavállalói motiváltság addig terjed, hogy a megélhetésért dolgozni kell, a munkahelyet meg kell tartani, de ha jobb munkalehetőség kínálkozik (ahol kellemesebb munkakörülmények között többet lehet keresni), akkor a munkavállaló skrupulusok nélkül továbblép. A forradalom napjaiban egészen különös mértékben involválódtak az üzemek, gyárak, hivatalok dolgozói a munkahelyükkel. Egészen az altruizmusig menően képesek voltak az áldozatvállalásra. Miért? Mert a kitűzött, a munkahelyekre vonatkoztatott (egyéni, illetve csoport-) célok túl általánosabb érvényű, a nemzet egészét érintő célokért is folytatták harcukat. S nemcsak a munkástanácsok, hanem a dolgozók is képesek voltak erre a magatartásra.

Természetesen tévedés volna azt hinni, hogy a munkástanácsok megválasztása és működése viták és súrlódások nélkül zajlott, hogy valamilyen éteri béke és egyetértés jellemezte a forradalom napjaiban a munkástanácsok tevékenységét, a munkástanácsok és az üzemek dolgozóinak kapcsolatát. De ezek a viták a nagy közös cél megvalósításának legjobb módjáról szóltak, arról, hogy hogyan lehet a legkevesebb veszteséggel a legtöbb eredményt elérni.

A munkástanácsoknak mint forradalmi organizációknak egyik sajátosságuk, hogy nem doktriner módon értelmezték funkciójukat és tagjaik kiválasztását. Vállalták mindazokat a korábbi vezetőket, akiknek alkalmasságáról meg voltak győződve, s akik a korábbi történelmi korszakban nem követtek el megbocsáthatatlan bűnöket. Sok üzemben, gyárban tagja lett a munkástanácsnak a korábbi igazgató, főmérnök s más vezető, ha a munkástanács-választásokkor a munkások közössége úgy ítélte meg, hogy ezek a korábban funkciót viselő emberek méltók a bizalmukra. Ugyanakkor azokat a korábbi vezetőket, párttitkárokat, a párttal, hatalommal kollaboráló szakszervezeti vezetőket, akik nem élvezték a dolgozók bizalmát, elzavarták a gyárakból. Súlyos, törvénybe ütköző atrocitásra azonban szinte sehol nem került sor. A régi rend kiszolgálóit kitiltották a gyárakból, felszólították őket a távozásra, ám erre a legtöbb esetben nem is került sor, mert ezek az emberek maguktól is illegalitásba vonultak, a kelletnél is jobban féltek. (Később, a perek során belőlük lettek a vád tanúi.)

A munkástanács-választások toleráns légkörére jellemző, hogy a tanácsokba nagyon sok párttagok is beválasztottak. Ennek több oka is volt. Egyrészt a kontinuitást biztosította, hogy olyan korábbi vezetők segítették a tanácsok munkáját, akik rendelkeztek a kellő szakértelemmel, másrészt csak azokat a személyeket fogadták el, akik formális párttagságuk ellenére a korábbi években tisztességesen viselkedtek. A munkástanácsok részéről nem folyt boszorkányüldözés, a legtöbb munkahelyen csak néhány embert tanácsoltak el a gyárban történő megjelenéstől, a korábbi párttagokat pedig üldözték.

A HELYI KÖZIGAZGATÁS SZERVEI

Az általánosságokban tévednek az emberek, a részletekben soha.

(Machiavelli: *A fejedelem*)

A forradalom kitörésekor nem lehetett tudni, hogy a változások milyen mértékűek lesznek, és mennyi ideig tart az átmeneti állapot, s az ebben az átmeneti korszakban megszülető szervezetek mennyi ideig töltik majd be funkciójukat. Miként azt sem lehetett tudni, hogy milyen eredménnyel fejeződik be a forradalom. A vidék több napos késéssel reagált a fővárosi eseményekre. Amikor azonban a forradalom vihara elérte a vidéki településeket, az élet minden területén megkezdődött az új intézmények létrehozása, a régiék újjal való fölváltása. Ahogy az ország működőképessége elképzelhetetlen a forradalom által legitimált kormány nélkül, ugyanúgy a helyi közigazgatás is csak akkor működőképes, ha létrejönnek az új szervezetek, illetve megerősítést kapnak a régiék. A teljes hatalmi struktúrának (a legfelsőbb, kormányzati hatalomtól a legkisebb falvak közigazgatásáig) a forradalom szolgálatába kellett állnia.

A politika, a politizálás egészen mást jelent országos szinten, mint a vidéken. A városokban, falvakban az élet üzemszerű működésének biztosítása kisebb léptékű, mint az ország egésze esetében. A társadalomszervezet tradicionális intézményei nélkül azonban az élet megbénul. Kisebb és nagyobb ügyek mindig vannak, emberek meghalnak, és születnek, szerződéses életbe lépnek, és köttetnek, a rendnek, a közbiztonságnak forradalmi viszonyok között fo-

kozottabb mértékben fenn kell állni. Biztosítani kell a közellátás zavartalanságát, a közlekedést, a javak védelmét, a személyek épségét, vagyis a helyi közigazgatásnak be kell töltenie azt a funkciót, amelynek ellátására a történelem során kialakult. Az állatok attól függetlenül kimennek a legelőre, hogy milyen kormány van hatalmon, s a termény betakarítását is kényszerűen megkövetelik a természet törvényei. Továbbá közvetíteni kell a központ direktíváit.

A forradalom lendülete a helyi közigazgatás átszervezését is magával hozta. A nagypolitika tektonikus erői megszelídülve érkeztek el vidékre, de ebben a gyengített formában is szükségképpen jelentős változásokat idéztek elő. Mint a csillapuló hullámok egy vízbe dobott kő nyomán, úgy jöttek létre a vidéki közigazgatás szervezetei. A korábbi, szovjet mintájú tanácsok helyét különböző néven létrejövő szervezetek vették át. Volt, ahol forradalmi bizottságnak, volt, ahol forradalmi tanácsnak, másutt nemzeti bizottságnak, megint másutt forradalmi nemzeti bizottságnak nevezték el önmagukat az újonnan létrejövő, közigazgatási funkciót betöltő szervezetek. Sok olyan település volt, ahol a helyi üzem, gyár, állami gazdaság, termelőszövetkezet olyan domináns volt, hogy annak a munkástanácsa egyben a közigazgatási funkciókat is magára vállalta, és egybemosódott a munkástanács és a nemzeti bizottság. De volt olyan település is, ahol a közigazgatási funkciókat ellátó szervezetet munkástanácsnak nevezték, holott nem munkahelyhez, hanem településhez kapcsolódott a tevékenysége.

Minél kisebb egy település, annál jobban ismerik egymást az ott élő emberek, s annál kevésbé vannak egymás előtt titkaik. A korábbi történelmi korszak, az 1956-ot megelőző mintegy tíz év jelentős mértékben átalakította a magyar vidéket, a szocialista iparosítás részleges vagy teljes migrációval járt együtt: sokan elhagyták szülőfalujukat és városokban telepedtek le, a falun maradtak élete pedig nyitott könyv volt az ott lakók számára. A nemzeti bizottságok (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért minden helyi közigazgatási funkciót ellátó szervezetet így nevezek) megválasztása, létrejötte korántsem volt olyan egységes és zökkenőmentes, mint a munkástanácsoké, s nem hasonlítható a felkelőcsoportok vezetőinek kiválasztásához sem. Akik ugyanis a vidéki településeken a forradalom alatt funkcióba kerültek, tudták, hogy nem csak a múltjuk ismert a közösség előtt, hanem a forradalom alatti tevékenységükkel is bizonyítani kell, mert életük további részét is a településen kívánják leélni. Továbbá a vidéki településeken sokkal erősebben éltek a személyekhez, családokhoz kötődő tradíciók, mint a nagypolitikában vagy az üzemekben. Éltek azok a tradíciók, amelyek a messze múltban gyökereztek, vagyis egy-egy család évszázados múltjával hitelesítette a tekintélyét, de éltek az elmúlt évtized emlékei is: mindenki tudta, ki volt a kommunista rendszer kiszolgálója, ki vett részt a téészesítésben, ki konvertálta át politikai nézeteit gazdasági előnnyé.

Nem feledkezhetünk meg továbbá arról sem, hogy a vidéki emberek vallásosságát sokkal kevésbé tudta a kommunista rendszer megingatni, kikezdeni, mint az ipari munkásságét, a nagyvárosi lakosokét. A vidéki emberek számára a tradicionális rend, az évszázados értékek jobban megőrződtek, mint a városi emberek számára. Azt is mondhatjuk, hogy a vidéki embereket egzisztenciálisan ugyan keményen sújtotta a kommunista diktatúra tíz éve, de értékeiket megőrizték, és a magántulajdonhoz, jelesen a földhöz való viszonyukat nem vagy csak alig tudta kikezdeni az uralkodó ideológia. A korábban tiszteletnek örvendő gazdák még akkor is megőrizték a tekintélyüket, ha megfosztották őket a földjüktől, ha bekényszerítették őket a téészbe, és formálisan nem szolgálhattak példaként a közösségnek.

Ugyanakkor a vidéki emberekre az óvatosság sokkal inkább jellemző volt, mint a városiakra, különösen a nagyvárosiakra. Részben azért, mert – mint fentebb mondtam – az a tudat, hogy bármi történjék is, ők itt fogják leélni életük hátralévő részét, abban a közösségben, amelyben már a nagyapjuk, dédapjuk is élt, igen erős kontrollt jelentett, részben azért, mert a politikával szemben a magyar vidéknek rossz, nagyon rossz történelmi tapasztalatai voltak.

A vidéki emberek jelentős részét azonban a forradalom előtti évtizedben igen súlyos sérelmek érték. Igaz, a földosztás nagyon sok föld nélküli, illetve kevés földdel rendelkező mezőgazdasági munkást, szegényparasztot juttatott földhöz, de a hatalom a földtulajdonláshoz fűzött illúziókat hamar el is oszlatta, amikor szövetkezetekbe kényszerítette a frissen birtokhoz jutottakat. A javaitól megfosztott vidéki iparos és kereskedő is félelemmel és gyanakvással élte meg a korábbi évtizedet, de ezek a félelmek a forradalom hírére nem oszlottak el egy csapásra.

A forradalom lendülete azonban elérte a vidéket, s a vidék is lépett. Itt nincs helye arról szólni, hogy mi történt a mezőgazdasági szövetkezetekkel, s ami történt, ahhoz mennyiben járult hozzá a nemzeti bizottság, meg kell maradnunk kijelölt témánknál: a nemzeti bizottságok működésének vizsgálatánál a kijelölt szempontok szerint.

A nemzeti bizottságok megválasztása annyiban hasonlított a munkástanácsok megválasztásához, hogy egymást és egymás múltját, képességeit jól ismerő emberek maguk közül választották meg a testületet, illetve annak vezetőit. E választások alkalmával a jelenlévők (akiknek a legitimitása igencsak kétségbe vonható, hiszen a választásokon azok vettek részt, akiknek volt idejük és bátorságuk oda elmenni) már eleve a helyi társadalom legaktívabb szereplői közül kerültek ki, s formálisan megkérdőjelezhető, hogy ezek a választások valóban a helyi közösség akaratát reprezentálták-e. Nagyon sokan azért nem vettek részt a forradalom alatt a közéletben, mert korábban olyan retorziókat szenvedtek el, amelyek eleve gyanakvóvá tették őket. Mások viszont éppen az elszenvedett retorziók miatti elégtétel megszerzésére láttak esélyt, ezért vetették bele magukat a politikába.

A nemzeti bizottságok sokkal heterogénebb képet mutattak, mint a munkástanácsok, ami egyenesen következik abból, hogy a nemzeti bizottságok által megjelenített érdekek is heterogénebbek voltak. Még a legkisebb településeken is más volt az egykori nagygazda érdeke, mint az egykori zselléré, aki a földosztáskor éppen a kuláknak nyilvánított nagygazdától elvett földből részesedett. Azonban a nemzeti bizottságok létrejöttkor a résztvevők magukévá tudták tenni a felülről, a központból, a forradalom centrumából, centrumaiból érkezett jelszavakat, elveket, s ez jelentette azt a közös platformot, amelynek alapján egyáltalán meg lehetett tartani e választásokat, s a helyi közösségek proklamációit (amelyek rendkívüli mértékben hasonlítottak a központ hasonló követeléseire) meg tudták fogalmazni. A nemzeti függetlenség, az egy pártrendszer eltörlése, a megszálló szovjet csapatok kivonása, a demokratikus választások olyan elvi alapot jelentettek, amely lehetővé tette, hogy annak bázisán lényegében minden településen létrejöjjön valamilyen a nemzeti bizottság funkcióját betöltő szervezet, igaz, a helyi lakosság vérmérséklete, politikai indulatai szerinti hangsúlyok kiemelésével.

A forradalom egyik a tömegek számára könnyen érthető üzenete az volt, hogy a gyűlölt komisszárokat el kell zavarni. Komisszárokon mindazokat a rendszert kiszolgáló, hatalommal felruházott személyeket értem, akik megkeserítették a lakosság életét. Idesorolom a párttitkárt, a tanácselnököt, a téceszelnököt, s mindazokat, akik megnyomorították a lakosság előző tíz évét. Tehát a túlbuzgó besúgókat és a túl aktív, úgynevezett tömegszervezeti funkcionáriusokat is idesorolom.

A magyar falu, a magyar kistelepülések nemzeti bizottságait, ha nem is a teljes lakosság egésze, de a helyi közösségek többsége, illetve a többség akaratát képviselők választották meg. Legitimációjukat tehát a nép biztosította. A nemzeti bizottságok a legtöbb esetben nem nyúltak a korábbi tanácsi apparátushoz, így a szakszerűség, a közigazgatási rutin ezeknél a szervezeteknél folyamatos volt, csak a legkompromittáltabb személyeket távolították el a testületekből.

A nemzeti bizottságok tagjai között az 1945 és 1948–1949 közötti rövid, demokratikusnak tekinthető korszak pártjait képviselő személyek sokkal nagyobb arányban voltak jelen,

mint akár a fegyveres felkelők, akár a munkástanácsok tagjai között. A nemzeti bizottságok megválasztásakor a helyi egyházi vezető véleménye is nagyobb súllyal esett a latba, mint az országos szervek esetében.

A nemzeti bizottságok megalakulásuk után azzal tudták deklarálni létezésüket és a korábbi tanácsi apparátustól való különbözőségüket, hogy felvették a kapcsolatot a környező települések hasonló szervezeteivel, s ezzel biztosították oldalirányú (azonos szintű) legitimitásukat, a hasonló szervezetek reflexiói alapján érzékelhették, hogy ők valóban léteznek, és amit tesznek, az beilleszthető a forradalom trendjébe. A legitimáció további lépése a felsőbb szervek (járás, megye) általi elismertetés volt. Amikor ez megtörtént, befejeződött a legitimációs folyamat, hiszen a nemzeti bizottság saját nemében beilleszkedett a legitimációs struktúrába. Ettől kezdve részben a forradalom fő áramlatához kapcsolódva fejtették ki a tevékenységüket, tehát igyekeztek követni a központ utasításait, részben a forradalom célkitűzéseit megkísérelték lefordítani a helyi közösség nyelvére, vagyis a lokális problémákra igyekeztek meg választ adni. Természetesen túl azon, hogy a közigazgatási rutinfeladatokat elvégezték.

A nemzeti bizottságok a legtöbb helyen helyi legitimálásuk visszaigazolásaként végrehajtották azt az aktust, amellyel egyrészt elhatárolták magukat a korábbi rendszertől, másrészt elkötelezték magukat a forradalomnak: ledöntötték a minden faluban álló szovjet hősi emlékművet, amely az elnyomás, az idegen uralom jelképe volt, leverték a tanácsházáról a vörös csillagot, és a fővárosi mintát követve kivágták a zászlóból a rákosista címert. Ezek a szimbolikus aktusok erősítették meg e szervezeteket abban, hogy ők valóban a forradalom szolgálatában kívánják tevékenységüket kifejteni.

A nemzeti bizottságok gyakran létrehozták a falvak őrzésére, belső nyugalmanak biztosítására szolgáló őrséget, amely a közösség javainak védelmét és az esetleges külső veszély elhárítását szolgálta. A helyi rend őrzése a helyi közigazgatás feladata, tehát ebben semmi rendkívülit nem fedezhetünk fel, sőt történelmi tradíció felélesztését láthatjuk benne.

A lokalitás-globalitás dimenziójában a nemzeti bizottságok nem értelmezhetők, hiszen funkciójukból következően lokális szerepet töltek be, építőkockái voltak egy nagyobb egésznek, a nemzeti felkelésnek. Ám abban az értelemben, hogy ezek nélkül az építőkockák nélkül nem lehetett elképzelni egy győztes forradalmat, a nemzeti bizottságoknak a forradalom egésze szempontjából igen nagy jelentőségük volt, mivel ők jelentették a központ stabil hátterét.

A fentebb leírtak elsősorban a kis településekre érvényesek maradéktalanul, a közepes és nagyobb településeken bonyolultabban és több atrocitással zajlottak le a nemzeti bizottsági választások, és a megválasztásuk utáni történések. Különösen azokon a településeken tért el jelentősen a másutt zajló folyamatoktól a helyi közigazgatás funkcióját átvevő forradalmi szervezet létrehozása, ahol nem kizárólag a mezőgazdaságból éltek. Azokban a városokban, amelyekben jelentős ipari tevékenység folyt, a munkástanácsok és a nemzeti bizottságok tevékenysége gyakran összemosódott. Továbbá nagymértékben eltért a nemzeti bizottságok szerepe a jelentősebb katonai objektumokkal rendelkező településeken is.

A nagyobb településeken, ahol a hétköznapi életben az értelmiségiek korábban is jelentős szerepet vállaltak, szerepvállalásuk a forradalom ideje alatt is megmaradt. A nemzeti bizottságok létrejöttkor gyakran az értelmiségiek váltak hangadókká, ők biztosították a választások politikailag korrekt lebonyolítását, és szerepet vállaltak a nemzeti bizottságok tevékenységében is.

Azokon a településeken, ahol nemzeti bizottságok, munkástanácsok és felkelőcsoportok (továbbá egyéb szervezetek) is létrejöttek, szükségszerűen kialakult az együttműködés e szervezetek között. Ennek eredményeként az együttműködő szervezetek egyrészt eredményesebben

tudták feladatukat elvégezni, másrészt ezekkel a kapcsolatfelvételekkel a „keresztlegitimáció” is megtörtént, megerősödött a szervezetek én-tudata, hiszen egy másik, már létező szervezet általi elismerése azt bizonyította, hogy a forradalomnak szüksége van a nemzeti bizottságra.

A vidéki akciók jelentős részében a helyi nemzeti bizottságok kezdeményezőként, de legáltalább résztvevőként vállaltak szerepet.

A nemzeti bizottságok közigazgatási funkciójából következően a helyi (települési) bizottságok után (vagy azzal párhuzamosan) szükségszerűen létre kellett jönniük a megyei, járási nemzeti bizottságoknak, amelyek koordinálták a helyi nemzeti bizottságok munkáját, közvetítették követeléseiket a központnak, segítették a helyi bizottságok munkáját. Ezek a regionális nemzeti bizottságok részben átvették a járási és megyei tanácsok funkcióját, részben vállalkoztak a forradalom által számukra kijelölt feladatok elvégzésére, s különös jelentőségüket az adta, hogy közvetlen kapcsolatban voltak a központi hatalommal. A megyei nemzeti bizottságokat sem hívták egységesen nemzeti bizottságnak. Szabolcs-Szatmár megyében például Megyei Forradalmi Munkástanácsnak nevezték ezt a szervezetet. Ezek a regionális (megyei, járási, nagyvárosi) szervezetek már képesek voltak arra, hogy szakszerűen létrehozzák a nemzetőrséget, tevékenységét irányítsák, és tagjaikat a forradalom céljainak megvalósítása érdekében mozgósítsák.

A nagyvárosok nemzeti bizottságaira a fentebb leírtak nagyrészt érvényesek, de azok a kis települések hasonló szerveinél bonyolultabb feladatokat láttak el, s elemzésük külön dolgot tárgya. Különösen azoknak a nagyobb településeknek a forradalom alatt létrejött szervezetei és e szervezetek egymáshoz való viszonya érdemes az elemzésre, amely városok és szervezetek különös súllyal vettek részt a forradalom történéseiben. Speciális helyzetükből következően a monokulturális ipari települések (például Ózd, Dunaújváros-Sztálinváros, Leninváros stb.) esetében igen szoros együttműködés alakult ki a helyi munkástanács, a nemzeti bizottság és a fegyveres felkelők (nemzetőrök) között, tevékenységük igen sok esetben összemosódott, szétválaszthatatlanná vált. Ezen települések esetében a „keresztlegitimációra” nem volt szükség, az organikus működést éppen az biztosította, hogy a munkahely(ek) és a közigazgatás irányítása a forradalom alatt nem vált szét, biztosítva ezzel a település életének funkcióit. Ezek a forradalmi szervezetek lokálisan komplexek voltak, és a központi hatalommal szemben jobb érdekérvényesítési helyzetbe tudták hozni magukat a kisebb települések nemzeti bizottságainál. Ugyanakkor mind a központi hatalom, mind pedig az azonos szintű szervezetek érezheték az ilyen komplex szervezetek erejét.

VÉGEZETÜL

Dolgozatomat kísérletnek tekintem. Kísérletnek abban az értelemben, hogy a forradalom szervezeteit egy jól definiált fogalmi keretben kell és lehet értelmezni. Kísérletnek, mert a forradalom megértése szükségessé teszi valamennyi a forradalom alatt létrejött szervezet, illetve szervezettípus levéltári források alapján történő elemzését, s az egyes szervezetek működésének megismerése után az általánosan érvényes következtetések levonását. Kísérletnek azért is, mert az 1956-os forradalom értelmezésének egy merőben új, eddig nem alkalmazott metszetét vázoltam fel, abban a reményben, hogy írásom gondolatébresztő lesz, s a történészek újabb kutatásaik során nem riadnak vissza a szociológiai, szociálpszichológiai nézőpont alkalmazásától.